

УДК 340.13

О. В. МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК**ПРАВОВА І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА
ЯК НЕВІД'ЄМНІ СКЛАДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Проаналізовано становлення і розвиток правової та політичної культур як основних складових громадянського суспільства. Зроблена спроба провести аналіз ситуації, яка склалася у суспільстві, крізь призму правової культури – як внутрішнього аспекта громадянського суспільства та політичної культури – його зовнішнього аспекта.

Ключові слова: громадянське суспільство, права культура, політична культура, держава, політична система, права система.

Минькович-Слободяник Е.В. Правовая и политическая культура как неотъемлемые составляющие гражданского общества

Проведен анализ становления и развития правовой и политической культур как основных составляющих гражданского общества. Сделана попытка провести анализ ситуации, которая сложилась в обществе сквозь призму правовой культуры – как внутреннего аспекта гражданского общества и политической культуры – его внешней стороны.

Ключевые слова: гражданское общество, правовая культура, политическая культура, государство, политическая система, правовая система.

Minkovych-Slobodyanyuk O.V. Judicial and Political Culture as Integral Components of The Civil Society

For over 20 years Ukraine as a state has been trying to build the democratic government it declared in Article 1 of the Constitution, as well as its principal factor – civil society, but it is a rather complicated and painful process, because after the 75 years of the totalitarian regime's reign, followed by the authoritarian rule from the 1950-s, our country's citizens have formed a certain consciousness of passive dependents used to having only duties before their country, and to not having (and not even affording to think of) any rights and freedoms. This idea sank so deeply in the consciousness of common citizens and was fostered in families, that after Ukraine had declared itself an independent, individual, democratic state and after it had laid its course for building the civil society, nothing changed substantially. 20 years later the government, being the major justice-forming subject, still remains in the same ambivalent state it was in at the time of declaring its independence. The same applies to civil and social institutions, instruments of social security, law enforcement – they seem to “tread water”, which is why citizens evaluate rather critically the actions of the government and its principal institutions, and as a result the process of forming the civil society in Ukraine is in the state of “one step forward, three step backward”.

The present article presents an attempt to analyse the development process of the civil society and its principal components – judicial and political cultures in today's conditions. Modern Ukraine is witnessing a complicated and painful process of generation change, which brings the change of judicial and political cultures for the whole society, therefore being the impulse to change the society itself.

The civil society matter must finally cease to be only a declaration – it must evolve and develop true democracy in Ukraine. The recent political events in the country give grounds for

© МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК Олена Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін МІП Національного університету «Одеська юридична академія»

claiming that the Ukrainian civil society has taken place, and that judicial and political cultures as its internal and external components have acquired a different meaning. Our civil society is still rather "young", but it has a clear vision of the government's policy and a distinct demand to stick to rights and freedoms that the citizens of this government possess according to the Principal law – the Constitution of Ukraine.

Key words: *civil society, judicial culture, political culture, government, political system, legal framework.*

Україна, як держава, вже більше двадцяти років намагається побудувати демократичний устрій який проголосила в ст.1 Конституції. Його основний показник – громадянське суспільство. Але процес його становлення – доволі складний і болісний, адже після 75 років панування спочатку тоталітарного режиму, а вже з 50-х років ХХ сторіччя авторитарного, у громадян нашої держави сформувалася свідомість пасивного утримання, що звик мати по відношенню до своєї держави лише обов'язки і зовсім не мати (навіть не допускати думки про це) будь-яких прав і свобод. Ця думка настільки глибоко проникла в свідомість пересічного громадянина і культивувалася в сім'ї, що після проголошення України незалежною, самостійною, демократичною державою і взяття курсу на побудову громадянського суспільства по суті нічого не змінилось. За двадцять років держава, як основний суб'єкт, що формує право, перебуває в такому ж амбівалентному стані, як і на момент проголошення своєї незалежності. Зазначена ситуація негативно впливає на громадянські й соціальні інститути, механізми соціального захисту, правоохоронну сферу. Оскільки вони й досі «пробуксовують» на місці, громадяни досить критично оцінюють діяльність держави та її основних інституцій, а відтак і в стані «крок вперед два назад» знаходиться процес формування громадянського суспільства в Україні.

Дослідженням культурних впливів на процес становлення громадянського суспільства займалися такі вчені як Г.Калінічева, І.Лубко, Ю.Битяк, Р.Олійничук, О.Мамот, Л.Фрідмен, П.Макушева, С.Сибіряков, М.Смоленський та інші. Разом з тим зазначена проблема залишається недостатньо з'ясованою. Звідси метою пропонованої статті є дослідження процесу формування в Україні громадянського суспільства в аспекті впливу на нього правової та політичної культури.

Процес становлення правової держави, що є оплотом громадянського суспільства прийшовся на перехідний період, що знаменувався зміною однієї правлячої партії показовою багатопартійністю, спробою поставити в центр не колективну потребу, а потребу і цінність окремо взятої людини, заміною типу відносин у зв'язку з переходом засобів виробництва з державної власності в приватну, створенням умов, за яких ідеологія державної системи піддається поступовій трансформації від теологічних норм месіанізму до визнання пріоритету норм конвенціонального, консенсуального права.

Варто зазначити що в Україні й до сьогодні не склалося якоїсь усталеної форми державного правління, оскільки при прийнятті певних політичних рішень ми можемо спостерігати сепаратистські прагнення Автономної республіки Крим та частини Східної і Південної України вийти зі складу унітарної держави і створити власну автономію. Зокрема, показовими є події, які мали місце у Харкові в 2004 році¹. Розподіл відносин має половинчастий характер, що є характерною ознакою перехідного етапу формування капіталістичного суспільства, зокрема, одна частина підприємств «намагається» функціонувати на умовах, які диктує ри-

нок, а інша так і залишається в цих ринкових відносин монопольною, оскільки має патронаж з боку держави (наприклад, житлово-комунальні служби, заклади вищої освіти, заклади охорони здоров'я, водопостачання, енергетика і т.д.). Дана ситуація призводить до того, що, за умови існування доволі пристойної нормативно-правової бази незалежної України, ми ще й досі послуговуємося законодавством і вимогами країни, якої вже не існує (наприклад, є ДСТУ 2008 року «Питна вода. Вимоги та контроль за якістю», а фактично користуються ГОСТом 1982 року). Тому варто погодитись з точкою зору М. Смоленського, який вбачає вирішення зазначених протиріч через переведення згаданих організацій в статус ринкових².

Перехідний період в Україні сьогодні означає заміну не просто старого законодавства новим, а вимагає докорінної зміни світогляду цілої нації. Як відомо, такі зміни відбуваються шляхом еволюційного процесу, а по-суті потребують зміни кількох поколінь. Справа в тому, що для різних вікових груп наших громадян процес соціалізації проходив за різних політичних умов (диктатура Й. Сталіна, відлига М. Хрущова, застій Л. Брежнєва, розпад СРСР часів М. Горбачова, шоквії процеси за правління Л. Кучми), тому мова йде не про зміну правових норм, а про зміну соціальних цінностей, політичних чинників і формування нової політичної орієнтації. Моделі політичних відносин у період становлення цілісної структури різних поколінь змінювалися за досить широким спектром: деспотія – автократія – бюрократія – принципат – олігархія. Хоча всі ці моделі носили по більшості еkleктичний характер, їх вплив на правову політику, правову культуру, політичну культуру та формування свідомості має був величезний³.

На тлі зазначених подій своєрідним проривом у пасивному стані нашого суспільства став 2004 рік – рік «Помаранчевої революції», яку більшість науковців називають реальним початком формування громадянського суспільства. Цю подію можна оцінювати по різному, але одне є безспірним – це те, що вона стала реальним проявом правової культури суспільства з одного боку – оскільки усі мітинги і акції протесту проводились мирним шляхом і відповідно до вимог законодавства, а з іншого була свідченням реалізації громадянами політичної культури і захисту своїх політичних прав та інтересів. Тобто це був той реальний «перший дзвіночок», який показав, що суспільство почало змінюватись, почалася поступова зміна тих поколінь «пасивних утриманців» держави на свідомих громадян суспільства, які знають чого хочуть і як цього можна досягти.

Після президентства В. Ющенка було остаточно знівельовано усвідомлення громадянами того, що саме вони є реальним суб'єктом у вирішенні державних справ. За останні три роки «лідери від народу» зробили все можливе для того, щоб довести своїм виборцям з різних таборів, що держава Україна – своєрідна «елітократія», а не вільний народ і відповідно правова й політична культура нашого суспільства безпосередньо залежить від рівня правової і політичної культури сумнівної еліти. У зв'язку з цим не можна не погодитись з Р. Олійничуком у тому, що побудова правової держави без поліпшення правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян України є неможливою. У цій справі, безумовно, відіграє надзвичайну роль правляча політична еліта, адже саме на прикладі її представників значною мірою формується правосвідомість і правова культура наших людей. Інфантильність їх правосвідомості є вкрай негативним явищем. Тим більше, що від рішень політичних діячів залежать долі громадян, справи всього суспільства⁴. Саме для того, щоб рішення політичних лідерів не вихо-

дили за рамки закону, а протизаконні діяння не прикривалися «прийняттям чергового «паперового» закону правляча еліта повинна мати високий ступінь політичної свідомості, а відтак і високий рівень політичної культури.

На жаль, сьогоднішня Україна позбавлена відповідальних політичних лідерів, про що свідчать нещодавні події щодо неприйняття євроінтеграційних законів, а потім різка зміна курсу Кабінетом Міністрів і красномовне мовчання Президента України, як гаранта наших конституційних прав, в тому числі й свободи вибору політичного курсу держави. Означена ситуація, з одного боку, засвідчує повну відсутність будь-якої культури «елітарної групи», а з іншого – знову доводить той факт, що, не дивлячись ні на що, в Україні таки формується громадянське суспільство, прикладом чого стали Євромайдани по всій нашій державі з центром у столиці. Таким чином, українські громадяни підтвердили зростання рівня правової та політичної культури у суспільстві, а значить і існування громадянського суспільства. Адже найсуттєвішою ознакою громадянського суспільства в Україні ми визнаємо його здатність до ініціювання демократичних змін у державі⁵.

Потреба в змінах є конче необхідною, оскільки суспільство втомилася від «гарантування прав і свобод громадян» в основному у формі передвибірчих гасел. Сьогодні соціум вимагає реальної їх гарантованості. А це свідчить про існування певного рівня правової культури соціуму. Правова культура – це барометр громадянського життя, який є одночасно і суспільною силою, що визначає як часто той або інший закон застосовується або порушується на практиці, як його уникають або як ним зловживають. Правова система не діє баз правової культури. Правова культура і громадянське суспільство є взаємообумовленими феноменами, що в сукупності визначають структуру соціально-правового буття⁶.

Фактично процес який відбувається на так званих євро майданах є свого роду показником певного рівня і стану правосвідомості нашого соціуму, що формується на менталітеті нашого народу, визначає на сьогодні особливості його правового світогляду, що проявляється правомірною поведінкою мітингуючих, а це зрештою надає правовій системі нашої країни деякої неповторності, індивідуальності і яскраво демонструє одну із внутрішніх складових громадянського суспільства -- правову культуру.

Правова культура є якісним показником не якогось одного правового явища (наприклад, конкретної норми права), а усіх без винятку правових явищ у суспільстві (тобто, норм права, правових процедур, правовідносин, правосвідомості, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, судочинства, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної освіти і науки і т.д.), які в своїй сукупності утворюють поняття «правова система»⁷, без якої неможливе функціонування держави взагалі.

Правова культура суспільства, як різновид соціокультурних факторів з формування системи стримувань і противаг у процесі побудови громадянського суспільства, є виразником певного рівня правового прогресу, що ним досягається за певний проміжок часу, а також внутрішнім виразником інтересів різних соціальних категорій, які об'єднуючись навколо конкретної мети, реалізуючи свої політичні права і свободи, починають формувати зовнішню оболонку громадянського суспільства – політичну систему суспільства.

Одним із основних елементів політичної системи суспільства є політична культура, яка характеризує стан і функціонування політичної системи з точки зору вираження і гармонізації інтересів різних соціальних категорій, забезпечення

організації господарського і духовного життя народу, гарантування прав і свобод громадян, захисту національних інтересів на міжнародній арені⁸.

На жаль, останні події доводять той факт, що не завжди громадянське суспільство спроможне змінити політичну культуру «елітарної групи», яка, ігноруючи мільйони людей, може цілеспрямовано продовжувати вживати всіх можливих заходів «для поліпшення життя пересічного громадянина України» у формі прямих порушень чинних норм українського законодавства, яке на сьогоднішній день забороняє застосування силових методів розгону мирного населення, забороняє перешкоджати вільно висловлювати власні думки. Єдиним джерелом влади в Україні є народ, який має право здійснювати її безпосередньо (ст.5 Конституції України) і ці права народу ніхто не може узурпувати чи якось перешкоджати його волевиявленню⁹.

Цілком зрозумілим є той факт, що під тиском народу діюча влада все ж таки починає, поки що на словах, карати винних «з власних лав», але той факт, що при великому відсотку недовіри до діючої влади зі сторони народу України, вона все ще знаходиться біля керма нашої держави, говорить про відсутність у її представників як політичної, так і правової культури, а це в свою чергу дестабілізує ситуацію у країні в цілому. Зазначене негативно позначається не тільки на політичному, а й на економічному кліматі нашої держави, що в свою чергу призводить до суспільних хвилювань навіть серед маргінально налаштованих осередків нашого суспільства. Вкрай важливим на сьогоднішній день є стабілізація політичної ситуації в державі, причому стабілізація ця повинна відбуватися шляхом застосування правових методів у межах правового поля.

Останні події в державі засвідчують, що громадянське суспільство в Україні існує. Поки що воно досить «молоде», але з чітким баченням політичного курсу держави і з чіткою вимогою дотримуватись прав і свобод які мають громадяни даної держави згідно з Основним законом – Конституцією України. Зрозуміло, що в демократичних країнах правова та політична культури завжди знаходяться на досить високому рівні, і проголосити себе «демократичною державою» не значить нею стати насправді і одразу. Перехід від одного режиму до іншого може бути довготривалим процесом. Тому для того, щоб в Україні була встановлена реальна демократія, повинно активно діяти громадянське суспільство. Поряд з цим, не можна забувати, що для його розвитку і встановлення реальної, а не декларативної демократії наша країна потребує зовнішніх впливів які, на наше переконання, повинні відбуватись саме в рамках європейських утворень, наприклад, таких як Європейський Союз.

Таким чином, з вище наведеного можна зробити наступні висновки:

1. В Україні сформувалось громадянське суспільство, яке заявило про себе на повний голос. Не дивлячись на всі ті розчарування, які отримала наша нація після «Помаранчевої революції», громадяни пам'ятають про свої конституційні права, про те що вони живуть у демократичній державі й користуються ними. Факт усвідомлення суспільством того, що право на свободу волевиявлення, слова, мирних зібрань є не просто однією із норм Основного закону, а є діючою нормою, говорить про певний рівень правової культури самого суспільства, хоча можливо рівень правової культури окремо взятої особи може значно відрізнятись від правової культури соціуму. На підтвердження висловленого можна зазначити той факт, що сьогодні люди, які збираються на мітинги як за Європейську інтеграцію, так і проти неї, діють у рамках чинного законодавства, поважаючи один одного,

не застосовуючи заборонені законом до обігу речовини, не приносячи на дані зібрання заборонені законом речі (наприклад, холодну зброю), а якщо і є поодинокі випадки, то громадяни самі звертаються до правоохоронних органів із заявами про виявлені порушення закону. Тому, на нашу думку, рівень правової культури суспільства почав підвищуватись, що, безумовно, є однією з головних ознак сформованого громадянського суспільства.

2. Сколихнуло громадянське суспільство саме політичне рішення влади, що свідчить про певний рівень політичної культури суспільства. На нашу думку, політична культура українського суспільства сьогодні може бути визначена як «транзитна», оскільки в нас відбувається перехід від моделі культури підпорядкування до партиципаторної культури. На сьогодні певна частина українського населення ще продовжує покірно чекати «милості» від держави, в той час як більшість демонструє певний рівень політичної грамотності, а тому бере активну участь у політичному процесі, особливо це видно на тлі зміни поколінь. Люди старшого віку ще схильні в усьому довіряти владі й не асоціюють себе з безпосереднім носієм цієї влади, в той час як молоде покоління активно користується своїми політичними правами і відстоює їх, що є одним з основних показників сформованого громадянського суспільства. Деякі науковці вважають, що основою громадянського суспільства є громадянська культура¹⁰. І з цим ватро погодитись. Хоча до вищого ступеня політичної культури – культури громадянської – нам ще далеко, але вже є всі підстави говорити про те, що українська нація цього прагне.

3. Внутрішньою ознакою громадянського суспільства є правова культура, оскільки саме вона визначає те правове поле, яке є необхідним чинником існування демократичного суспільства, стримуючим фактором для узурпації влади і «скелетом» для формування правової системи, на якій тримається будь яка держава. Зовнішній же шар громадянського суспільства складає політична система, однією з основних ознак якої є політична культура. Таким чином, саме взаємодія правової і політичної культури створює необхідну основу формування і розвитку громадянського суспільства.

1. *На з'їзд сепаратистів не приїхали депутати. 20 тисяч ющенківців кричать «Ганьба»* // Українська правда. – 2007. – 4 грудня. 2. *Смоленский М.Б.* Правовая культура как элемент социокультурного пространства: перспективы становления в современной России: дис. ... док. соц. наук / Смоленский М.Б. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 120. 3. Там же. – С. 122. 4. *Олійничук Р.* Проблеми формування правової свідомості та правової культури в українському суспільстві / Р. Олійник // Юридичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 58-60. 5. *Мазур О.Г.* Становлення громадянського політичної культури в контексті розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О.Г. Мазур // Політологічні записки: зб.наук.праць. – Луганськ, 2010. – № 2. 6. *Лубко І.М.* Взаємозумовленість правової культури і громадянського суспільства / І.М. Лубко // Вісник НЮАУ ім. Я. Мудрого. – 2010. – №5. – С. 259. 7. *Битяк В.П.* Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / В.П. Битяк, І.В. Яковюк – Х.: Право, 2007. – С. 55. 8. *Теорія та історія світової і вітчизняної культури: підручник* / Горбач Н.Я., Гелей С.Д., Російська З.П. та ін. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 50. 9. *Конституція України* прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – Спец. випуск. – Ст.2598. 10. *Владимиров М.В.* Громадянська політична культура / М.В. Владимиров // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4 (35). – С. 7.